

Роль так званої «волооської» колонізації в заселенні Українських Карпат: спроба синтетичного представлення

Резюме. Для означення колонізаційного руху населення в Українські Карпати з розміщених на південь земель протягом XIII–XVII століть доцільно використовувати термін не «волоська», а «південна» колонізація. Південна колонізація суттєво вплинула на освоєння Українських Карпат, але включала два різних процеси: 1) неорганізований міграційний рух пастушого населення з Північних Балкан й Південних Карпат, яке найбільше включало південнослов'янські, давньоукраїнські та, незначною мірою, романські компоненти; 2) організоване переселення з території Трансильванії і Молдови в Українські Карпати і Передкарпаття осілого населення, яке у великій більшості було давньоукраїнським. Якщо перший колонізаційний рух (неосілий пастухів) мав вкрай обмежений поселенсько-формуючий характер, ставши джерелом поповнення уже закладених поселень, то другий (осілого населення) – зумовив формування більшості гірських населених пунктів. Співвідношення різних груп мігрантів, а також усталення характерних рис традиційного господарства й традиційної культури в різних природних умовах й зумовило формування українських карпатських етнографічних груп (бойків, гуцулів, лемків). Південна колонізація була одним з джерел формування української дрібної шляхти, яка стала важливим чинником українського національно-культурного і політичного відродження.

Rezümé. Az Ukrán-Kárpátok a XIII–XVII. századok folyamán történt betelepítésének megjelölésére a délebbre fekvő területek irányából célszerű a „déli” betelepülés kifejezés használata a „vlach” helyett. A déli betelepülés, amely lényeges hatást gyakorolt az Ukrán-Kárpátok fejlődésére, két eltérő folyamatot foglalt magába: 1) a nomád állattenyésztők szervezetlen migrációját az Észak-Balkánról és a Déli-Kárpátokból, amely leginkább délszláv, őszukrán és – kisebb mértékben – román elemeket tartalmazott; 2) a letelepedett népesség szervezett áttelepülését Erdély és Moldova területéről az Ukrán-Kárpátokba és a Kárpátmellékre, amely zömmel őszukrán volt. Míg a betelepülés első válfaja (a nomád pásztoroké) rendkívül csekély településformáló jelentőséggel bírt, inkább csak a már meglévő falvak lakosságát gyarapítva, addig a második (a letelepedett népességé) alapozta meg a legtöbb hegyvidéki település kialakulását. Az egyes telepes csoportok aránya, valamint a gazdálkodási módok és a kulturális hagyományok sajátosságai az eltérő környezeti viszonyok között alapozták meg az ukrán kárpáti néprajzi csoportok (bojkók, huculok, lemkók) kialakulását. A déli betelepülés vált az egyik forrásává az ukrán kismemesi réteg létrejöttének, amelyik később fontos tényezőjévé vált az ukrán nemzeti-kulturális és politikai újjászületésnek.

Abstract. The relocation of the population in Ukrainian Carpathians in XIII–XVII centuries from located south of the land is not expedient to call the "Wallachian" but "South" colonization. South colonization has shaped the development of the Ukrainian Carpathians, but included two different processes: 1) the unorganized Migration shepherd people from the Balkans, the Middle Danube and south of the Carpathians, which included most of South Slavic, an Oldukrainian and, slightly, Romanesque components; 2) the organized migration from the territory of Transylvania and Moldova to the Ukrainian Carpathians and Precarpathians sedentary population, which in the vast majority were of Oldukrainian. If the first colonization movement (nomadic shepherds) had very limited settlement-forming character, becoming a source of funds already pledged settlements, the second (sedentary population) caused the formation of many mountain settlements. Value of different migrant groups, as well as instituting the characteristics of the traditional economy and traditional culture in different natural conditions and led to the formation of Ukrainian Carpathian ethnic groups (Boikos, Hutsuls, Lemkos). South colonization was one of the sources of Ukrainian gentry, who became an important factor in Ukrainian national cultural and political revival.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének professzora, a földrajztudomány doktora. * Доктор географічних наук, професор Кафедри географії і туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II. * Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Geography and Tourism Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

Сліди людської присутності безпосередньо у гірських масивах Українських Карпат¹ сягають у найдавніші часи, але все ж формування суцільної мережі постійних гірських поселень відбулося відносно недавно – з XIV–XV ст. Проте, зокрема, свідчить хронологічні дані про перші згадки в письмових джерелах щодо поселень, розміщених безпосередньо в гірській місцевості. На той час сучасні Українські Карпати політично відносились, з одного боку, до Галицько-Волинської держави, пізніше Польщі, та, з іншого – до Угорського королівства, кордон між якими проходив по внутрішніх гірських хребтах. Масовому освоєнню гірських масивів Українських Карпат передувало творення ще в попередні історичні періоди низки поселень безпосередньо на межі Карпат та Передкарпаття, насамперед у місцях виходу на рівнину гірських рік (Опору, Дністра, Стрия, Ужа), які існували уже в часи племінних слов'янських держав та Київської Русі.² Окрім оборонних й транспортних потреб, виникнення цих поселень було пов'язано, зокрема, з соляними промислами. Деякі історичні матеріали вказують й на існування мережі оборонних пунктів на тодішніх небагатьох транскарпатських шляхах, насамперед на Руському Путі.³ На думку Ф. Лящука, сліди таких оборонних пунктів відобразились і в топоніміці сіл, зокрема Турківського та Старосамбірського районів Львівської області.⁴

Починаючи з XIV століття, низка обставин зумовила і створення суцільної мережі гірських поселень, тобто уже масового заселення гірських районів, яке було результатом різноспрямованих колонізаційних рухів. *В етногеографічному контексті наслідком цих хвиль заселення гірської місцевості стало формування суцільного клину компактного розселення українців у гірській місцевості, який простягнувся від Мармарошу аж до Татрів.* Так, один з визначальних поселенських рухів прямував з рівнинних місцевостей вгору по течії гірських рік, зокрема з території Прикарпаття, а також і Поділля, яке зазнавало особливо руйнівних татарських і турецьких набігів. Є підстави говорити і про наявність різної інтенсивності транскарпатських міграційних рухів: з Польщі, пізніше Речі Посполитої, в Угорське королівство і навпаки. У першому випадку, зокрема, загальновизнаним є факт переселення в Угорщину з території Поділля частини руського (давньоукраїнського) населення, яке наприкінці XIV ст. пішло услід за опальним подільським князем Федором Коріятовичем у Підкарпаття, де угорський король передав

¹ Під Українськими Карпатами тут розуміємо: а) у вузькому значенні – частину Карпатської дуги в межах сучасної України; б) в ширшому значенні – ту частину Східних і Західних Карпат, де в першій половині XX ст. етнічні українці становили більшість.

² Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 17.

³ Тирик Я. В. Руський путь – прадавній шлях через Карпати. Львів: Простір М, 2003. – С. 31.

⁴ Ляшук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: ІСДО, 1993. – С. 25.

йому у володіння Мукачівську волость. Хоча з урахуванням усіх тогочасних обставин обсяги цього переселення не могли бути значними.

Водночас в заселенні Українських Карпат не можна применшувати і суттєву роль так званої «волоської колонізації», під якою здебільшого розуміють переселення в цей регіон населення з території на межі середнього і нижнього Дунаю, історичних Трансільванії та Молдови впродовж XIII–XVI ст., яких у Речі Посполитій та в деяких інших державах політично ідентифікували як «волоські землі», здебільшого без огляду на етнічний склад їхнього населення. *Саме нерозуміння того, що поняття «волох» вказувало насамперед на політичне, у деяких випадках соціальне і меншою мірою на етнічне походження мігрантів, і зумовило методологічні хиби дослідження цієї проблеми.* Тому і сам колонізаційний рух населення з розміщених на південь від сучасних Українських Карпат земель доцільно було б означити не як «волоська», а як «південна» колонізація.

Отже, проблема визначення ролі цього та інших різноспрямованих колонізаційних рухів в освоєнні Карпатського гірського району і до сьогодні залишається вузловою міждисциплінарною проблемою, якій присвячено велику кількість аналітичної й публіцистичної літератури. Очевидним є і те, що з приводу «волоської колонізації» серед науковців не лише немає консенсусу, але часто висловлюються діаметрально протилежні погляди, що пов'язано як деякою етнополітичною заангажованістю авторів, так і з недостатністю самих писемних історичних матеріалів. Оскільки архівні джерела та літературно-історичні документи з цього питання є обмеженими і уже доволі добре вивченими, то в дослідженні проблеми слід використовувати низку інших методів, зокрема, метод історично-етногеографічної реконструкції тогочасних суспільних процесів, порівняльно-топонімічний метод, аналіз етнографічних матеріалів, вивчення генези прізвищ, родів та деякі інші підходи. Допоміжне значення можуть мати й антропологічні, а у перспективі – й етногенетичні, зіставлення.

Отже, термін «волоська колонізація» запропонував польський історик А. Стадницький (1806–1866), розглядаючи цей міграційний рух як переселення в Східні і Північні Карпати здебільшого етнічно румунського населення⁵. Оскільки факти переселення населення з Трансільванії та Молдови підтверджувала низка документів, зокрема щодо надання права на заселення сіл, поширення в Карпатах і Прикарпатті так званого «волоського права», відповідних топонімів, прізвищ тощо, то своє бачення цієї проблеми намагалося засвідчити широке коло українських, польських, румунських, угорських, чеських й словацьких істориків, а також етнологи та соціологи різних країн, займаючи з цього приводу часто діаметрально протилежні погляди. Найбільше дезорієнтував наукове середовище з приводу «волоської» колонізації

⁵ *Stadnicki A. O wsiach tak zwanych woloskich na polnocnym stoku Karpat. – Lwow, 1848. – 98 s.*

польський етнолог К. Добровольський (1894–1987). Саме під його впливом поширеними є низка стереотипів, які перешкоджають об'єктивному розумінню проблеми. А саме: 1) заселення Карпат, на його думку, – це результат стихійного й масового переселення аж з Балканського півострова кочового пастушого населення, зумовлене потребами номадного скотарства, насамперед у нових пасовищах; 2) основа переселенців – романомовне населення з домішками груп тюркського та албанського походження і незначним вкрапленням слов'янського населення⁶. Подібні погляди щодо етнічного характеру переселенців у різний час висловлювали деякі польські (Ф. Персовський, Е. Длугопольський), румунські (І. Ністор), чеські (К. Кадлец) та ін. науковці. Поширеною серед них методологічною помилкою було і отождолення усіх мешканців, що проживали у селах т. зв. волоського права з романомовним населенням. Такі підходи не підтримала низка інших зарубіжних вчених (Д. Кранджалов, В. Халоупецький та ін.). Аж ніяк не могли їх сприйняти й українські науковці, оскільки вони однозначно суперечили етногеографічним реаліям, позаяк відразу виникало питання: 1) як могло так трапитись, що за результатами заселення Східних Карпат і частково Західних Карпат ніби то романомовним населенням утворився клин української етнічної території, який, як уже зазначалося, простягнувся від Мармарощини аж до Татрів; 2) як могло напівкочове пастуше населення закласти мережу постійних населених пунктів, значна частина населення яких традиційно займалася землеробством. Тому у відповідь на очевидні недоречності, висунуті прихильниками колонізації Карпат романомовним населенням, деякі українські історики хибно намагалися зовсім мінімізувати значення переселень з Молдови і Трансільванії в процесі освоєння Східних і Західних Карпат. І лише в сучасних умовах все активніше висловлюються погляди⁷ про те, що *південна колонізація була впливовою, але вона мала інший характер, тобто в своїй основі це не були міграції романомовних кочівників, а переселенням, часто організованим, переважно осілої людності, безпосередньо спорідненої з українським народом*. Означення цих людей як «волохи» вказувало насамперед на місце їхнього попереднього розселення, а також проживання в селах т. зв. волоського права, у деяких випадках – на переважаче заняття тваринництвом. Зараз це розуміє ширше коло науковців, у тому числі й зарубіжних, які уже часто ставлять питання не про волоську, а про волосько-руську колонізацію⁸. Тому з урахуванням і попередніх, і сучасних підходів у висвітленні цієї проблеми в науковій та науково-популярній літературі, поряд з недостатністю вивчення умов та обставин переселення, найбільш дискусійними залишаються такі питання: 1) яким був етнічний склад

⁶ *Dobrowolski K.* Migracje woloskie na ziemiach dawnego panstwa polskiego // *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*. Wrocław, 1962.- S. 89–121.

⁷ *Семенюк С.* Історія українського народу. Львів: Априорі, 2010. – 608 с8

⁸ *Reinfuss R.* Sladajm lemkow. – Warszawa, 1989. - 132 s.

переселенців? 2) якими були обсяги переселення населення з «волоських земель» у співвідношенні до інших колонізаційних рухів, насамперед з території Прикарпаття і Поділля? 3) чи вплинула і як саме «південна» колонізація на диференціацію етнографічних особливостей Українських Карпат? 4) якою була роль цієї колонізації у формуванні соціального складу українського населення і, зокрема, так званої карпатської малопомісної шляхти?

Для відповіді на поставлені запитання треба з'ясувати культурний характер та поселенсько-творчий потенціал основних колонізаційних рухів в Українські Карпати в контексті хронології та обставин утворення населених пунктів, порівнюючи їхні етнографічні та соціально-правові риси з поселеннями суміжних рівнинних територій. Оскільки витоки проблеми так чи інакше пов'язані з напівкочовими пастухами-волохами, то важливо насамперед визначити їхнє походження та подальшу еволюцію в межах досліджуваної території. Колонізаційний тиск цієї людності, яка на думку більшості дослідників походила з півночі Балкан, об'єднаної в економічному аспекті спільністю традиційного *перегінного*, напівкочового, скотарства, а в культурному – *церковно-слов'янським візантійським обрядом*, став відчутним уже з XII століття на Середньому Дунаї і в Трансільванії. Щодо етнічної ідентичності цього населення, то тут однозначну відповідь дати складно. З історично-етногеографічного погляду очевидно, що ототожнювати ці групи пастухів з румунським етносом, як це часто робили окремі зарубіжні науковці, не можна хоча б тому, що румунський етнос на той час ще остаточно не сформувався. Можна ставити питання лише про протороманські компоненти в «волоському середовищі». Оскільки це населення відзначалося низьким рівнем етнічної самосвідомості, будучи лише субстратом формування модерних етнічних спільнот, то і загалом про його окремі етнічні риси можна говорити лише за деякими мовними ознаками. З огляду на це, у світовій та українській науковій літературі і по сьогодні така різноманітність поглядів на цю проблему. Так, історик і філолог М. Гримич, посилаючись на підходи низки європейських науковців, вважає, що ті «волохи», які прибули в Карпати, були «слов'янізованим романо-фракійським елементом»⁹. Можна погодитись з її висновком про те, що більшість пастухів-волохів, які прийшли вже в Східні Карпати були слов'яномовними, водночас дискусійним є її твердження, що слов'яномовний характер того населення – це переважно наслідок асиміляційних процесів. Дійсно, деякі групи романомовного населення під впливом слов'янських політичних утворень, а також церковно-слов'янського обряду, могли інтегрувати у слов'янське середовище, але їхня демографічна вага навряд чи була значною, адже досвід наступних історичних періодів свідчить про те, що романомовне населення дуже повільно асимілювало в слов'яномовні середовища, і особливо незначною мірою – в українськомовне.

⁹ Гримич М. Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. К., 2001. С. 110 – 116.

Тому, як засвідчують імена переселенців у багатьох історичних документах, середовище пастухів–волохів все ж було неоднорідним, включаючи різні компоненти (південно-слов'янські, протороманські та тюркські). На цьому наголошує етнолог М. Тиводар, на думку якого, «уже в Македонії «волохи» були етнічно змішаними, часто дво – тримовними»¹⁰. З огляду на значне переважання на той час на північних Балканах слов'янського населення, його великий колонізаційний потенціал, є підстави вважати, що **вже в межах Трансільванії саме південно-слов'янський компонент серед т. зв. пастухів–волохів був кількісно превалюючим**. Такі висновки підтверджують і лінгвістичні матеріали (домінування південнослов'янських імен у відповідних історичних документах)¹¹, і різноманітні етнографічні джерела (фольклорні, лінгвістичні) та поширеність таких топонімів, як Баня, Бреза, Драгово, Осій, ймовірно Жупани, Косів, гора Драгобрат та ін. В соціально-історичному аспекті можна простежити деякі паралелі між рухом гайдуків у південних слов'ян та опришківським рухом серед українців Карпат, насамперед гуцулів. Ф. Вовк вказував на антропологічну близькість карпатських українців з південними слов'янами, що можна пояснити як білохорватським чинником, який поєднує західних українців з хорватським етносом, так і тим фактом, що складовою частиною українців Карпат стало південно-слов'янське пастуше населення¹². Водночас очевидно, що на північному березі Дунаю та в південних Карпатах, серед «волоського населення» значну частину все ж становили романські групи, політична консолідація яких на цій території з дако-фракійською, тюркською та слов'янською людністю у складі Валаського князівства і завершила процес румунського етногенезу. Враховуючи первинну поліетнічність тієї країни, важливу роль в цьому процесі зіграв вибір мови (народної латини) правлячими верствами.

Впродовж XIII ст. колонізаційний рух пастушого населення з Балкан вже спрямовувався на територію Молдови та на північ по карпатських долинах і полонинах. На середньому та нижньому Дунаї до міграцій балканського населення на північ могла долучитися і окремі групи руського (давньоукраїнського) населення, на присутність якого тут вказували історики різних держав. Це ймовірно були нащадки уличів, для яких також провідною галуззю господарства було скотарство. Частка руського компоненту в процесі просування пастушого населення на північ, у Східні Карпати, постійно збільшувалася, а десь на рівні мармароського передгір'я (у гірській місцевості – на північній межі масиву Свидівця), уже становила більшість, про що свідчить різке зменшення оронімів тюркського та романського походження. Такі трансформації могла зумовлювати і *поступова асиміляція в*

¹⁰ Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.

¹¹ Там само, С. 52–124.

¹² Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво, 1995. – С. 218.

давньоукраїнське мовно-культурне середовище пастухів-«волохів» південно-слов'янського походження. Інтеграції цих груп (південнослов'янських та руських) сприяли спільність церковно-слов'янського обряду, високий рівень політичних і культурних традицій руського населення, адже Галицько-Волинське князівство було у цьому регіоні однією з впливових розвинутих держав. Отже, основу пастухів-волохів, які прийшли в Східні і Західні Карпати, складала тісно поєднані південнослов'янський та руський (давньоукраїнський) компоненти з незначними домішками романського та тюркського населення.

«Волоське» *перегінне напівкочове тваринництво* помітно відрізнялося від осілого давньоукраїнського прикарпатського і закарпатського, для якого найбільш характерними були *відгінно-пастівницьке скотарство в умовах життєдіяльності сільської громади*, яке було пов'язане з толоко-царинною системою землеробства¹³. Але попри різні соціальні відмінності на смузі контактів цих двох груп людності було започатковано й низку культурно-господарських взаємовпливів, чому сприяла мовно-релігійна (церковно-слов'янська) близькість. Цей соціально-господарський обмін особливо позитивно позначились на культурі й побуті напівкочівників-скотарів. Разом з тим і деякі їхні традиції вплинули на українське скотарство, насамперед відгінно-полонинське. На пізніший перехід пастухів-волохів до осілого скотарства позначився і той факт, що з початку XV ст. умови пастушого перегінного тваринництва ускладнились з огляду на поступову приватизацію полонин. Тому вже у Трансільванії значна їх частина перейшла на осілий спосіб життя.

До різних районів Східних Карпат посезонно доходив і неслов'янський «волоський» пастівницький рух, що відобразилось в оронімії, зокрема, масиву Чорногори, де, окрім слов'яно-українських назв, зустрічається низка тюркських та романських. Його присутність підтверджує і повторення назв вершин (кілька варіантів «менчулів», «петросів» та ін. на території сучасної Румунії та України).

В контексті заселення Східних і Західних Карпат наголосимо, **що колонізаційний рух неосілих пастухів мав вкрай обмежений поселенсько-формулюючий характер**. Тобто *в результаті цієї пастушої міграції могли виникати здебільшого не постійні, а лише тимчасові поселення*. Винятком становили лише окремі села високогір'я південної частини Українських Карпат. Водночас різні групи «волоського» пастушого населення так чи інакше поповнювали склад населених пунктів, заснованих вже *осілими русько-українськими мігрантами впродовж XIV–XVII ст.* При цьому якихось культурних бар'єрів між двома групами населення не могло виникати, бо і осіле населення, і велика більшість пастушої людності уже в основному

¹³ Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52 – 124.

були спорідненими у мовно-культурному аспекті, об'єднуючись навколо руської (давньоукраїнської) традиції, але відрізняючись деякими особливостями одягу та традиційного господарства.

Поряд з міграціями на північ напівкочової пастушої людності, роль якої у формуванні мережі поселень, як уже зазначалося, була обмеженою, низка історичних фактів засвідчує і *процес переселення з т. зв. «волоських» земель в Східні Карпати осілого населення*, яке вже мало більш суттєве значення в закладанні населених пунктів. Перші згадки про переселення населення з історичної Мармарощини, яка розвивалася в тісному взаємозв'язку з Північною Трансільванією, у Прикарпаття припадають на XIII ст., тобто ще на час Галицько-Волинської державності. Це стосується насамперед згадки польським хроністом Б. Папроцьким (1543–1614) про приєднання у 1236 році до війська короля Данила Галицького загону рицарів на чолі з мармароським воєводою Гуйдом, який, очевидно, був спорідненого з русинами походження і належав до роду Драго-Сас¹⁴. Ці військовики показали себе з якнайкращого боку, і король взяв їх на службу для забезпечення оборони прикордонних районів. Отже, вище назване історичне посилення вказує на дві обставини: 1) проблему пошуку професійних військовиків для облаштування прикордонних оборонних пунктів тодішньої Галицько-Волинської Русі та 2) наявність на півдні сучасного Закарпаття та в північній Трансільванії значної кількості слов'янського населення, задіяного в обороні Угорського королівства від вторгнень з Півдня, яке могло ідентифікувати себе як русини. Причому *отождження значної частини слов'янського населення з русинською етнічністю на цій території має довгу передісторію і, вірогідно, пов'язане не лише з впливами Київської Русі*.

Трансільванія (Залісся, Семигород, Семиграддя) та особливо її північна частина, Мармарощина, у XIII–XIV ст. була особливим районом міжетнічних контактів, адже тут проживало слов'яномовне, тюркомовне, романомовне, угромовне та німецькомовне населення. Слов'яни в Трансільванії були різного племінного походження і, за даними середньовічних джерел, які навів І. Франко¹⁵, становили на той час значну частку всього населення. Незважаючи на відносну віддаленість, слов'яно-руський ареал в Трансільванії був пов'язаний з усією смугою руських (давньоукраїнських) поселень Підкарпаття, багато з яких на цій території сформувалися ще в часи племінних держав. Слов'янський компонент Трансільванії поповнила й імміграція південнослов'янського населення з Балкан впродовж XII–XIII ст.

На присутності давньоукраїнської людності в Трансільванії наголошувало багато наступних дослідників, зокрема, і М. Грушевський, який на початку XX ст. констатував: «В Семигороді вже нема русинів, вони «згинули»,

¹⁴ *Raprocki B. Herby gycerstwa polskiego. Krakow, 1858. – 923 s.*

¹⁵ *Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / Збір. творів у 50 тт. Т. 47. К.: Наукова думка, 1986. – С. 517 – 547.*

можна сказати, на нашій пам'яті. Ще на початку XIX ст. мали бути їх останки. Слід русинів зостався тут тільки в численних хоро- та топографічних назвах ..., мадяризованих, румунізованих, германізованих... Oroszi, Oroszfalva, Oroslugy, Rusesti, Russielu, Russdorf, Rusz і т. п.». Так само, на думку українського історика, «експлуатація соляних і рудних багатств Семигородських гір іде від слов'янських осадників: окно, баня, сольник – слов'янські назви...». Важливо, що М. Грушевський однозначно наголошував, що «той слов'янський елемент був українським»¹⁶. Цікавився Трансільванією й І. Франко (для позначення цієї історичної області він вживав назву Залісся), що ймовірно пов'язано з впливами М. Драгоманова, який вважав, що його рід походить з цього регіону. Рецензуючи працю М. Грушевського, український письменник і вчений навів ще більше аргументів та джерел щодо наявності у недалекому минулому окремої гілки русинського населення у Трансільванії¹⁷. Важливо, що головне місто Трансільванії мало у IX–XI ст. слов'янську назву Білград, яку пізніше латинізували як Альба-Юлія (ця назва міста зберігається і по сьогоднішній день). З історично-генетичного погляду русини (українці) Трансільванії могли бути нащадками уличів, тиверців, т. зв. бродників і берладників, яких кочові тюркські народи витіснили з причорноморських степів, а також білих хорватів, які опинилися на цій території в результаті угорської колонізації Підкарпаття. Ці групи населення уже були поєднані спільною русинською ідентичністю, але виділялися деякими етнографічними відмінностями, у тому числі й характером традиційного господарства. Зокрема, для нащадків уличів, як степового племені, провідною галуззю було тваринництво, для білих хорватів, як лісостепової людності, – землеробство, на що опосередковано вказують і писемні джерела.

Слов'яни, у тому числі й русини, Трансільванії мали політичне самоврядування, а на їхню соціально-військову структуру, зокрема, формування рицарського (шляхетського) стану, суттєво вплинули колоністи з Саксонії (це могли бути як етнічні німці, так і лужицькі серби), які прийшли в Трансільванію в XII ст. Внаслідок цього тут сформувалося немало слов'янських шляхетських родів, які пізніше в результаті міграцій розійшлися по всій Центральній і Східній Європі. Так само давнє руське право у межах Трансільванії і Мармарощини вже було адаптоване до нових політико-правових реалій цього регіону, зокрема, в контексті впливів німецького права, а також і правовідносин південно-слов'янської людності, яка прибувала сюди з XII ст. На деяку трансформацію руського права вплинули й особливі економічні умови, зокрема, брак земельних ресурсів для розвитку землеробства, що загалом визначало пріоритетність тваринництва. Але все ж *адаптовані до нових економічних і політичних умов правовідносини давньоукраїнського*

¹⁶ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1904. С. 196 – 198.

¹⁷ Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / Збір. творів у 50 тт. Т. 47. К.: Наукова думка, 1986. – С. 517 – 547.

та південнослов'янського населення у Семигороді визначалися принципами руського права, що відобразилось і у слов'янських назвах основних владних посадовців та територіальних підрозділів (князь, крайник, країна). Пізніше ці тісно поєднані правовідносини руського населення та мігрантів з Балкан, насамперед південнослов'янської людності, поширилися на територію Молдови та різних частин Карпатського регіону під назвою «волоське право». Отже, загалом можна зробити висновок, що т. зв. волоське право стало синтезом основних принципів руського права та правовідносин південнослов'янського населення. Ідентифікувати це право лише з традиціями романських «волоських» пастухів, як це робили у минулому деякі польські правознавці, нема підстав, адже *важко припустити, що неосіле романономне пастуше населення могло сформуванати систему правовідносин щодо закладання і життєдіяльності постійних поселень та ще й з поділом на територіально-адміністративні підрозділи (країни), названі до того ж, по-слов'янськи.*

Незважаючи на соціально-політичний тиск німецьких та угорських домінуючих верств, слов'яни-русини Трансільванії тривалий час володіли повнотою соціальної структури, зокрема в контексті поширення провідних прошарків суспільства, що давало змогу зберігати культурну самобутність. Попри інтенсивність етнокультурних зв'язків, асиміляційні процеси в цьому історичному регіоні відбувалися досить повільно.

Однозначно слов'янського походження були й представники багатьох шляхетських родів, насамперед роду Драго-Сас, який пізніше зіграв суттєву роль в процесах переселення в галицьке Прикарпаття і Карпати. В переліку імен представників провідних верств Трансільванії та Мармарощини є багато таких, які характерні лише для слов'ян (Богдан, Балк, Драгомир, Татомир, Мирослав та ін.). Іншим підтвердженням слов'янського походження мармароських воевод є грамота, видана ними на підтвердження прав Грушівського монастиря, написана церковно-слов'янською мовою¹⁸. Дискусійним є лише питання про їхнє племінне походження (біло-хорватське (руське), серболужицьке чи південно-слов'янське). Посилання на те, що слово «сас» в польській і угорській мовах вказує на етнонім саксонець не спростовує, а також опосередковано засвідчує слов'янську сутність роду, адже, скажімо, в саксонському середовищі носити прізвисько «саксонець» не було сенсу. На це вказують і такі сучасні аналогії: наприклад, серед етнічних угорців багато носіїв прізвища «русин», «словак» і т. д., серед етнічних українців – прізвища «москаль», «литвин», «мадяр» тощо. Ці прізвища лише засвідчують або деякі спільні ознаки їхніх носіїв з представниками відповідних етносів, або певні уявлення про їхнє походження.

¹⁸ *Орос О.* Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. Житомир: ОП «Житомирська облдрукарня», 2008. – С.8.

З слов'янською політичною організацією Мармарощини пов'язані й початки державності Молдови, яку згодом також у широкому розумінні почали в Польському королівстві та Речі Посполитій ідентифікувати як «волооську» землю, оскільки туди разом із слов'янським населенням з Трансільванії та Валаського князівства впродовж XIV ст. перейшла значна частина романського населення, яке згодом, вже у наступному столітті, у цій країні склало більшість. Так, саме мармароський воєвода Драгош у 1351–1353 роках став першим автономним (у складі Угорської держави) правителем Молдови, а інший мармароський воєвода з того ж роду, Богдан, проголосив у 1359 році незалежність Молдавської держави. Однозначно, що перші правителі Молдови були слов'янами, і власне слов'янська династія була першою у Молдовському князівстві. Подальше формування політичної структури цієї держави визначалося насамперед традиціями Галицько-Волинської Русі, під політичним впливом якої ця територія перебувала з XII до середини XIII ст. Це стосується і назви правителя (господар)¹⁹ та низки управлінських посад і соціальних станів (бояри), і поширення руської (давньоукраїнської) мови як спочатку єдиної державної, а потім – другої державної (поряд з молдавською). На півночі Молдови тривалий час, аж до середини XV ст., зберігалась така руська самоврядна територіальна одиниця як Шипинська земля, а на півдні були розселені бродники і берладники. Ю. Гошко припускав, що після інкорпорації Галичини Польським королівством в Молдову могла переселятися й деяка частина галицьких провідних верств²⁰. За даними деяких сучасних молдавських істориків русинське (давньоукраїнське населення) ще на початку XV ст. становило близько 40 відсотків від усієї людності Молдови, а у її північній частині – велику більшість²¹. До т. зв. «списку руських міст далеких і ближніх» згідно з Воскресенським літописом включено і такі міста Молдови кінця XIV ст. як Черн, Яський Торг, Романів Торг, Німеч, Сучава, Серет, Баня, Чечунь, Городок над Черемошем²². З огляду на етнічний склад населення та особливе культурне обличчя, Молдову в тодішній Європі трактували як Русо-Влахія²³. Російський історик Г. Вернадський (син академіка В. І. Вернадського) ідентифікував молдовську державу того періоду як Молдавська Русь²⁴. А на думку українського історика С. Семенюка, «історія

¹⁹ *Ісаєвич Я.* До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба. Історія і культура. Львів, 2008. С. 23 – 34.

²⁰ *Гошко Ю. Г.* Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – С.33.

²¹ *Суляк С.* Молдавская Русь / Русин, 2010. №2. С. 10 – 18.

²² Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. Спб: типография Эдуарда Праца, 1856. – 345 с.

²³ *Скочиляс. І.* Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV ст. та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5.

²⁴ *Вернадський Г.* Начертание русской истории Спб: Лань, 2000. – С.32.

князівства, яке створив Богдан, заслуговує ретельного вивчення, адже українська за своє суттєво державність тут проіснувала чи не найдовше»²⁵.

Виділяючись наявністю значної кількості слов'яно-руської (давньоукраїнської) людності, і Трансільванія, і Молдова, з огляду на низку об'єктивних і суб'єктивних суспільно-політичних передумов, стали, починаючи з XIII ст., осередками її еміграції в північному напрямі, яка якраз і вплинула суттєво на заселення гірських карпатських масивів, але разом з тим призвела до поступової романізації цих історичних областей. Підтвердженням масової міграції руського населення Трансільванії на північ є і той факт, що уже в XIX ст., за словами М. Грушевського, на цій території руського населення майже не залишилось²⁶. Але важко погодитись з висновком видатного історика, що воно асимілювало, так само як і з сформованим у середовищі науковців негативним стереотипом про «легкість» асиміляції українців. Насправді русинське (давньоукраїнське) населення в природних умовах в іноетнічне середовище завжди асимілювало дуже повільно. Це могло відбуватися лише у випадку застосування усього комплексу насильницьких дій, які на сьогодні вписуються в поняття етноцид. *Тому логічно зробити висновок, що русинське (давньоукраїнське) населення Трансільванії і Молдови не асимілювало, а якраз переселилося у гірські райони Східних і Західних Карпат.* Опосередковано підтверджує такі висновки і той факт, що, за словами російського історика-слов'янознавця О. Кочубинського, вже у першій половині XVI ст. русинів у Семигороді було дуже мало²⁷. Так само різко зменшилась впродовж XV–XVI ст. і частка руського (давньоукраїнського) населення Молдови, яке зберегло більшість лише в межах Буковини, активно заселяючи при цьому гірську місцевість сучасних Покутсько-Буковинських Карпат.

Первинним важливим етапом у процесі міграції з т. зв. волоських земель (Трансільванії, Південної Мармарощини і Молдови) слов'яно-руського населення на північ, як уже зазначалося, було переселення вихідців з військового стану, які здебільшого належали до роду Драго-Сас (сюди слід включити і т. зв. «березунів» сучасного Косівського району), і стали в Галицько-Волинській державі князівськими дружинниками, а пізніше, в Польській державі, – шляхтою. Спочатку основним місцем їхнього розселення були оборонні пункти на пограниччі Галицько-Волинської держави та на важливих шляхах сполучення. Красзнавець М. Терлецький також наголошує на їхньому зосередженні в Передкарпатті в районі соляних промислів, які мали для Галицько-Волинської держави стратегічне значення²⁸. Іншим важливим ареалом розселення драго-сасівських родин були князівські землі Самбірської

²⁵ Семенюк С. Історія українського народу. Львів: Апріорі, 2010. – С. 112.

²⁶ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1904. С. 196 – 198.

²⁷ Кочубинський Ф. Ф. Частные молдавские издания для русской школы (библиографические заметки) // Журнал министерства народного просвещения, 1875. Ч. CLXXIX. С. 51.

²⁸ Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. – С. 152.

волості, які пізніше в Польському королівстві стали «королівщинами». Спочатку опорними центрами їхнього розселення тут були передгірські оборонні пункти, розміщені біля сучасних сіл Кульчиці, Бачина, Городище, Сілець, Березів. Низка дослідників аргументовано підкреслює і їхню важливу роль як осадників у наступному закладанні сіл вже у гірській частині. Зокрема, історик Ю. Гошко висловив припущення, що основу осадників (засновників сіл) склали князівські дружинники²⁹. Краєзнавець В. Кобільник вказував на зв'язок між районами концентрації дрібної галицької шляхти та поширенням оборонних городищ в Передкарпатті ще у князівський період³⁰. Причому він та деякі сучасні краєзнавці, зокрема, Б. Комарницький, стверджують про те, що оборонні драго-сасівські пункти князівського періоду існували вже і у гірській місцевості сучасних Сколівського, Старосамбірського й Турківського районів, трансформувались пізніше в сільські поселення. Важливо, що Б. Комарницький висловлює оригінальне і дуже суттєве для розуміння механізмів заселення припущення про *повторні міграції осадницьких родин, посилаючись насамперед на поширення однойменних сіл*³¹. У цьому ж контексті М. Терлецький вказує на те, що і низка сучасних назв місцевостей Трансільванії (Бозна, Драгна, Гладна, Колна, Лозна, Радна, Тарна, Златна) відповідають українській етимології і співзвучні з деякими українськими поселеннями та відсільними драго-сасівськими прізвищами³². Отже, враховуючи підходи названих дослідників, **південна колонізація в Галичину впродовж XIII – поч. XIV ст. відбувалася за схемою: вихідці з Трансільванії і Мармарощини спочатку закладали оборонний населений пункт в рівнинній частині Галичини чи Волині (в передкарпатській, південній (покутській), східній (подільській), північній (волинській) чи західній (надсянській) прикордонних смугах, а також і на перетинах вузлових шляхів), іноді даючи йому назву, споріднену з назвою своєї рідної місцевості, а пізніше, користуючись князівськими (королівськими) привілеями, закладали вже нові населені пункти в гірській місцевості, часто з такою ж назвою.** Такі розселенські тенденції можна простежити на прикладі однойменних поселень: Грабовець (з такою назвою є села в теперішньому Тернопільському, Стрийському, Богородчанському і Сколівському районах), Корчин (з такою назвою є села у теперішньому Радехівському, Костопільському і Сколівському районах), Кропивник (у Калуському, Долинському і Дрогобицькому районах), Лімна (тепер неіснуюче село в гміні Бірча Перемішльського повіту, Республіка Польща, і в Турківському районі), Майдан (у Тисменицькому, Жовківському, Міжгірському і Дрогобицькому райо-

²⁹ Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 33.

³⁰ Кобільник В. Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час. – 1936. - Ч. 105. С. 6.

³¹ Комарницький Б. То земля рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru/>.

³² Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. – С. 109.

нах). Б. Комарницький показує рух «драго-сасівських» поселенців-мігрантів з прикордонних рівнинних територій у гірські також і на прикладах таких населених пунктів, як Турка (село Коломийського району і місто Турка Львівської області), (Висоцьк Любомльського району Волинської області і Висоцьке Турківського району), а також сіл Беньова, Дзвиняче, Завадівка, Комарники, Кривка, Спас, Турочки, Яблунька, Явора та ін.³³ Разом з осадниками сіл і їхніми родичами в Карпати рухалось і деяка частина населення з Прикарпаття, Поділля та Волині, тобто українська людність різних регіонів. Показово, що велика більшість цих назв поселень були слов'янського походження і лише окремі – ймовірно тюркського, що можна пояснити інерційним впливом протоболгарських, аварських чи половецьких назв місцевостей на Середньому Дунаї та в Трансільванії. Отже, наявність однойменної чи подібної топоніміки свідчить про напрям та характер заселення. На думку Б. Комарницького, у XIV столітті, наприкінці князівського періоду, на території Галичини вже було 500 «сасівських» осад.³³ Географія української дрібної шляхти XVIII–XIX ст.³⁴, більшість якої була слов'янського трансільванського походження, також опосередковано відображає деякі тенденції розселення мігрантів з Трансільванії і Середнього Дунаю.

З XV ст., вже у період перебування Галичини в складі Польського королівства, розпочався наступний етап масового переселення в Східні і Західні Карпати осілого руського (давньоукраїнського) населення, який уже мав вирішальний характер на формування мережі поселень в гірських районах Північно-Східних і Східних Карпат. Основними причинами були: 1) воєнно-політичний тиск Османської імперії та його васалів, відчутний і в Причорномор'ї, і на Середньому Дунаї, і на Поділлі, і на Балканах; 2) ускладнення внутрішньополітичної ситуації в Угорщині, у тому числі й Трансільванії, а також і в Молдові; 3) прагнення урядовців та великих землевласників в Польському та Угорському королівствах до одержання додаткових прибутків внаслідок закладання нових сіл та освоєння гірських територій. Зокрема, міграція руської (давньоукраїнської) людності Трансільванії та Мармарощини на північ у Східні і Західні Карпати була зумовлена збільшенням дискомфорту передумов, які торкнулися усіх сфер його життєдіяльності. Так, в ході боротьби за владу різних угруповань в Угорщині XIV–XV ст. то посилювалась, то послаблювалась протидія з боку держави збереженню церковно-слов'янського обряду, характерним також стало обмеження прав православного населення. Водночас погіршувалось і його воєнно-політичне та соціально-економічне становище в процесі наступу Османської імперії, особливо після поразки об'єднаного християнського війська під Варною у 1444 році, та зміцнення позицій німецьких колоністів й католицької люднос-

³³ Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. – С. 109.

³⁴ Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772 – 1914 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 67.

ті загалом. Ці та інші обставини підштовхували русинів до заселення гірської місцевості Угорського королівства та його еміграцію на територію Речі Посполитої, де великі землевласники при закладанні сіл «кликали на волю» вихідців з Трансільванії. Одним з чинників сприяння еміграції русинів-українців з Трансільванії і Молдови було усвідомлення того, що вони переходять не на невідомі чужинецькі землі, а на культурно споріднені території.

Міграції руського (давньоукраїнського) населення з Трансільванії на північ набули масового характеру на початку XV ст., коли Угорському королівству вдалося розширити його межі, у тому числі й завдяки приєднанню значної частини Західних Карпат (сучасні гірські масиви Словаччини й Чехії). В інтересах королівської влади та великих землевласників було заселити і освоїти ці новоприєднані гірські райони, що проявилася, зокрема, у наданні населенню Трансільванії, насамперед слов'яно-руському, як найбільш зацікавленому в еміграції, різних привілеїв щодо закладання поселень в гірській місцевості Східних й Західних Карпат. Результатом такої політики стало розширення мережі сіл, що потягнулися закарпатською гірською частиною суцільним клином від долини Тиси аж до Татрів. Частина мігрантів-русинів переходила кордон і проникала в гірські райони Польського королівства, де також були дуже сприятливі передумови для нових поселенців, оскільки вони на деякий час звільнялися від податків. Показово, що такі звільнені на певний час (10–20 років) від оподаткування поселення і на території Західних Карпат (у складі Угорського королівства), і в північній частині Східних Карпат (у складі Польського королівства) часто називали по-українськи «воля». Одне з сіл³⁶ мало назву Матяшова Воля, прямо вказуючи на організаційну роль угорського короля Матяша (Матвія Корвіна) (1443–1490) в заселенні цієї території. Слово «воля» є в назвах і багатьох сучасних сіл етнографічної Лемківщини та Бойківщини. Водночас подібні поселення у південній частині східних Карпат називали вже іншими українськими словами з подібним значенням – «слобода», «слобідка», що вказує на українське, але субетнічно різне, походження мігрантів. Зауважимо, що це загалом було організоване переселення, і основу переселенців складало осіле населення, яке, віддаючи перевагу тваринництву, активно займалося й землеробством. Безперечно, до мігрантів-русинів могли приєднуватись і напівкочові, дуже рідко іноетнічні, групи пастушого населення, але їхня частка була мізерною. Показовим є той факт, що деякі романомовні групи, які опинилися в Українських Карпатах в ході цього переселення, і в сучасних умовах проживають в кількох селах Перечинського району Закарпатської області (найбільше скупчення – в селі Порошково), самоідентифікуються як «волохи», зберігаючи до сих пір рідною румунську мову³⁵. Це ще раз свідчить про те, що *якби т. зв. волоське насе-*

³⁵ Це село було виселене в результаті операції «Вісла» у 1947 році

³⁶ Волохи в Україні. // Вікіпедія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

лення цієї хвилі міграцій в своїй основі було романомовним, то воно б таким і залишилося на наступні століття, що є ще одним аргументом для розуміння руської (давньоукраїнської) мовно-культурної сутності мігрантів. На практичну неможливість в тодішніх умовах швидкої асиміляції романомовного населення, особливо в україномовне середовище, яке само зазнавало асиміляційного тиску з боку польської та угорської культурних традицій, вказувало і вказує низка авторитетних істориків та етнологів, зокрема, Ю. Гошко, М. Тиводар та ін.

Нову хвилю переселення руського населення Трансільванії на північ спричинив і перехід Трансільванського князівства під зверхність Османської імперії, що відбулося після битви під Мохачем (1526 рік). Цей міграційний поштовх також простежується на хроніці закладання нових гірських сіл на території сучасного Закарпаття. Отже, внаслідок кількох хвиль еміграції руського (давньоукраїнського) населення в Трансільванії вже у XVIII ст. майже не залишилось. Однак, як зазначає С. Семенюк, «Семигородська і Волоська Русь не зникли без сліду, а трансформувалися в численні етнічні анклавні, більшість яких розташована на території сучасної Чехії та Словаччини»³⁷. Тобто йдеться про суцільний, найбільш західний, масив української етнічної території, який переходить в район розселення такої сучасної етнографічної групи, як *гуралі*, включаючи також й поодинокі етнографічні райони в гірській Моравії.

Відзначаючи поселенсько-формуючу роль міграцій з Трансільванії та території, що на межі середнього й нижнього Подунав'я, і в освоєнні етнічно української частини Західних Карпат впродовж XV–XVII ст., зазначимо, що заселення цієї території відбувалося і під впливом інших міграційних рухів. Тобто мережа сучасних українських поселень на території Лемківщини формувалася і під впливом переселень з Прикарпаття та Підкарпаття, які проходили вздовж рік. Про це також свідчить поширення однойменних поселень в Західних Карпатах, Східних Карпатах та Прикарпатті, наприклад, місто Свидник у теперішній Словаччині (Пряшівський край), село Свидник у теперішньому Турківському районі та місто Свидник на території сучасної Польщі (Люблінське воєводство), м. Ряшів (воєводське місто в сучасній Польщі і таке ж село в Бардіївському окрузі Словаччини), м. Пулави (теперішнього Люблінського воєводства і таке ж колишнє лемківське, виселене у 1947 році), село Лішня Дрогобицького району і лемківське село Лішня, також виселене у 1947 році.

На початку XV ст. посилилась і міграція в Галичину руського (давньоукраїнського) населення з Молдови. Про масовість переселення свідчить, зокрема, низка історичних документів, наведених Ю. Гошком, а) скарга молдовського господаря про те, що землевласники Польського королівства

³⁷ Семенюк С. Історія українського народу. Львів: Априорі, 2010. – С. 122.

всупереч домовленостям приймають втікачів з Молдови, б) угода між молдавським господарем та польським королем про видачу втікачів з Молдови в Галичину та ін³⁸. Певну організаційну роль у переселеннях з Молдови могли зіграти нащадки колишніх галицьких бояр. Характеризуючи цей рух, також слід наголосити, що це здебільшого були переселення людності, яка хоча і віддавала перевагу скотарству, але вела осілий спосіб життя. Міграційний потік з Молдови найбільше вплинув на заселення південної галицької частини Східних Карпат. Основним ареалом заселення цього населення стали Покутсько-Буковинські Карпати, Чорногора й Горгани. Як дослідили П. Сіреджук та В. Фриз на прикладі Галицької Гуцульщини в XIV–XV ст. велика більшість прізвищ й імен перших поселенців в селах цієї території була українською³⁹. Разом з тим, на їхню думку, «в XIV–XV ст. на території Галицької Гуцульщини проживала деяка частина волоського населення, але це могли бути поодинокі сім'ї або чоловіки-волохи, які з огляду на ті чи інші обставини прижилися в тому чи іншому селі. Якогось особливого впливу на процеси заселення краю, на розвиток господарської діяльності, тим паче на трансформації матеріальної і духовної культури місцевого населення вони, очевидно, не мали»⁴⁰. Отже, і в межах південної Галичини основу засновників сіл в гірській місцевості склало осіле давньоукраїнське населення. Однак, з огляду на географічне положення цієї частини Східних Карпат, більш високогірний характер рельєфу тут порівняно більшим був вплив й пастушої міграції, яка переважно поповнювала села, засновані постійними мігрантами, хоча в окремих випадках могла зумовлювати утворення й деяких невеликих високогірних сіл.

Дещо іншим, порівняно з районами Низьких Бескидів, Покутсько-Буковинських Карпат та Свидовецько-Чорногірського масиву, було співвідношення мігрантів в процесі заселення впродовж XV–XVII ст. північної галицької частини Східних Карпат (сучасні Турківщина, Сколівщина, Старосамбірщина, частково Дрогобиччина, Болехівщина). Тут опорними центрами розселення в гірську місцевість стали колишні оборонні пункти Прикарпаття (Кульчиці, Бачина, Городище, Сілець), а також інші села, де була зосереджена дрібна шляхта (колишні дружинники), яка діставала право на закладання нових сіл⁴¹. І хоча більшість з них, а також і їхні родичі, були у минулому трансільванського походження, все ж основу переселенців у Східних Бескидах та Стрийсько-Сянській Верховині склали вихідці з рівнинних частин Галичини, а також з Волині і Поділля. Допливало туди і осі-

³⁸ Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – С. 28.

³⁹ Сіреджук П., Фриз В. Чи була волоська колонізація українських Карпат? // Дзвін, 1992. - №3-4. С. 142 – 144

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. – К.: Наукова думка, 1976. – 203 с.

ле та пастуше населення з Мармарощини та Молдови, що відобразилось у топоніміці поселень (села Волосянка, Молдавсько). Про міграційний потік з Підкарпаття також свідчить і поширення однойменних чи подібних за назвою сіл, наприклад (Гусний Великоберезнянського району Закарпатської області і Гусне Турківського району Львівської області, Ільниця Іршавського району Закарпатської області й Ільник Турківського району Львівської області та деякі ін.). Переважання осілого населення в заселенні цієї частини Українських Карпат підтверджують його давні землеробські традиції, які навіть поєднувались з архаїчною обрядовістю. З цього приводу український етнолог С. Павлюк вказує, що «в грамотах польського уряду, які видавали солтисам на заснування чи відновлення поселень на Сколівщині й Турківщині (галицька частина Бойківщини), у XV та особливо XVI ст., зустрічаємо вже значні розміри орної землі, якими наділялася сільська адміністрація»⁴². До давньоукраїнського населення в окремих випадках великі землевласники могли долучати і групи полонених, насамперед татар, що також знайшло відображення в мікротопоніміці різних місцевостей Галичини. З XVI ст. осідало в гірських карпатських поселеннях і єврейське населення, а на території Гуцульщини – вірмени та окремі представники інших етнічних спільнот⁴³.

Осадним правом при закладанні сіл у більшості випадків, насамперед в т. зв. королівщинах, було так зване «волооське» право, яке відповідало традиціям та соціально-економічним умовам проживання руського населення в Трансільванії та Молдові і цілком було адекватне умовам гірської місцевості. Водночас назва цього осадного права і стала головно чинником дезорієнтації щодо етнічного складу поселенців. Саме на цій обставині і відбулося найбільше фальсифікацій щодо неукраїнського характеру цих населених пунктів. Невідповідність назви етнічному характеру поселення відразу зауважив М. Грушевський, за словами якого «імена цих волохів чисто руські»⁴⁴. На основі іншого історичного документу він зазначає, що «волооські села управлялися руським правом»⁴⁵. Це свідчить про те, що переселенці-русини з Трансільванії, а пізніше і з Молдови, фактично переносили на новоосвоєні землі традиційні для своєї місцевості правовідносини, в основі яких було давньоруське право. Про це свідчить і тісна тотожність звичаєвого права українських поселень у гірській місцевості та у суміжних рівнинних районах. На думку Р. Шандри, «під назвою «волооське право» діяв різновид

⁴² Павлюк С. П. Аграрні традиції // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 11 – 56.

⁴³ Сіреджук П., Фриз В. Чи була волооська колонізація українських Карпат? // Дзвін, 1992. - №3-4. С. 142 – 144

⁴⁴ Грушевський М. С. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України (1361 – 1536) // ЗНТШ. – Львів, 1906. Т. 63. С. 17.

⁴⁵ Там само.

українського звичаєвого права⁴⁶. Один з перших українських дослідників «волоського» права, В. Інкін, вживав назву «українсько-волооське право»⁴⁷. Спорідненість між волоським і звичаєвим руським правом проявлялася і у ролі громади у прийнятті рішень, і у питаннях судочинства, і деяких юридичних процедурах, зокрема, у підходах до розшуку злочинців (т. зв. «гонінні сліду»). Є низка спільних рис і щодо порядку оподаткування, хоча з огляду на переважання тваринницької спеціалізації гірського населення помітними є тут і різні відмінності. Деякі впливи німецького права на т. зв. волоське, на які вказувало низка науковців, можна пояснити територіальною близькістю руських та німецьких поселень у Трансільванії, яка зумовлювала різний соціально-правовий взаємообмін.

Внаслідок унікального поєднання складу різних груп осілих мігрантів (русинів-українців), які прийшли в Карпати чи з т. зв. волоських земель (Середнього Дунаю, Молдови, Трансільванії), чи з рівнинних прикарпатських і підкарпатських територій, з окремими групами пастушого слов'яно-руського населення і сформувалися в особливих гірських умовах унікальна карпатська традиційна культура та характерні етнографічні особливості населення українських етнографічних районів Карпат, які склали новий пласт загальноукраїнської культури та висвітлили нові її грані. Південна колонізація стала також чинником більшого культурного поєднання українського етносу з південними та західними слов'янами. **Співвідношення різних груп переселенців з півдня, півночі, заходу і сходу (ще раз наголосимо, що це було у великій більшості руське (давньоукраїнське) населення), а також усталення характерних рис традиційного господарства й традиційної культури під впливом різних природних умов й вплинуло найбільше на формування українських карпатських етнографічних груп (бойків, лемків, гуцулів).** Руський (давньоукраїнський) етнічний субстрат, як домінуючий в процесах південної колонізації, зумовив також і виділення етнографічної групи *гуралів*, яка в ході тривалих і складних етнічних процесів в умовах іноетнічного колонізаційного та культурного тиску, територіальної віддаленості від інших українських етнічних земель стала складовою польського та словацького етносів. Це стосується і окремих етнографічних ареалів Моравії (Моравська Волощина), які традиційною культурою відрізняються від інших моравських районів.

У мовному аспекті, попри різноманітність діалектів, спільним для українських карпатських етнографічних груп є насамперед поширеність архаїчних праслов'янських та давньоруських форм і зворотів, особливості вимови,

⁴⁶ Шандра Р. С. Волооське право та особливості його застосування на українських землях (XIII – XVIII ст. ст.): автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів, 2010.–С. 11.

⁴⁷ Інкін В. Ф. К вопросу о происхождении и эволюции волошского института «князя» (кнеза) в галицкой деревне XV–XVIII вв. // Славяно-волошские связи (сборник статей). – Кишинев, 1978.- С. 114 – 117.

наявність низки південнослов'янських лексем, яке поєднується з широким поширенням у фольклорі згадки про Дунай. Причому такі фольклорні матеріали зі посиланням на Дунай також мають прадавнє слов'янське коріння. Є лише окремі слова, запозичені з романських мов (магура, кичера), але вони лише відображають загальнокарпатський колорит. Причому в румунського населення Південних Карпат таких запозичень зі слов'янських мов, у тому числі й української, є значно більше. Спорідненість з українською традицією засвідчує і народна архітектура. Так, сучасний український етнолог Р. Сілецький, порівнюючи традиційне житло українців Карпат, українців рівнинних територій та румунського населення зазначає, що «система опалення народного житла українців Карпат за допомогою «варистої» печі як істотний елемент традиційної культури є ідентичною до української хати рівнинних теренів України. Водночас вона не має нічого спільного з відкритим вогнищем у румунському житлі. Крім того, в бойків, гуцулів і лемків, як і повсюди в Україні, побутовали холодні неопалювальні сіни, тоді як в румунів вони опалювалися»⁴⁸. Так само це стосується й інтер'єру традиційного житла, українських мешканців гірських районів, його забудови та планувальних форм поселень загалом, засвідчуючи факт їхнього творення осілим етнічно українським населенням. Водночас деякі іноетнічні, зокрема, німецькі, впливи на окремі особливості бойківської та лемківської забудови можна пояснити спільністю проживання русинів-українців та німецького населення в Трансільванії.

Отже, спільні і відмінні риси заселення зумовили з одного боку унікальність та єдність усієї української карпатської традиційної культури як складової усієї української культурної спадщини та, разом з тим, і окремі її районні відмінності. Зокрема, унікальність української етнографічної групи лемків визначили спільність тривалої соціально-економічної життєдіяльності переселенців XV–XVI ст. з Трансільванії (це були переважно нащадки уличів) та українських мігрантів вихідців з Перемищини, Сяноччини того періоду в особливих природних умовах Низьких Бескидів. На їхню традиційну культуру позначився культурно-асиміляційний тиск польської та словацької людності (і з півночі, і з півдня, і з заходу).

Бойківська етнографічна група формувалася переважно у межах Східних Бескидів та Стрийсько-Сянської Верховини. Субстратом її формування, поряд з різними слов'яно-руськими групами з Трансільванії і Середнього Дунаю (переважно біло хорватського походження), меншою мірою з Молдови, було в порівняно більшій мірі населення з рівнинних частин Галичини, Волині і Поділля. В процесі становлення культурної самобутності бойківської етнографічної групи можна простежити значно менше іноетнічних впливів.

⁴⁸ Сілецький Р. Традиційна архітектура // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 124 – 141

Яскрава самобутність гуцулів зумовлена як особливостями розміщення в найвищій частині Українських Карпат, яка мало придатна до землеробства, так і структурою міграційних потоків, серед провідне значення мало переселення слов'яно-руського населення з Молдови та Покуття (нащадки тиверців, бродників і берладників), так і доволі значний вплив пастушої неосілої міграції з Південних Карпат, тому у фольклорі гуцулів, попри домінування загально українського компоненту, помітними є праслов'янські, південнослов'янські, а також і окремі романські впливи.

Південна колонізація була одним з джерел формування української дрібної шляхти, яку первинно склали осадники сіл та їхні родини, діставши відсільні прізвища, і яка попри складні економічні умови, асиміляційний тиск все ж переважно зберігала руську (українську) ідентичність. Впродовж XV – XVII ст. вихідці з цього соціального стану поповнювали ряди козацтва, а окремі його представники навіть стали козацькими гетьманами (М. Жмайло, П. Сагайдачний). Враховуючи те, що осадники сіл, велику частку яких становили вихідці з т. зв. «волоських» земель, успадковували й інститут місцевого священика (спочатку це були православні священики, пізніше – греко-католицькі), то їхні нащадки, зокрема, родини Бачинських, Гординських, Грабовецьких, Ільницьких, Зубрицьких, Міхновських, Камінських, Кобилянських, Комарницьких, Красівських, Кропивницьких, Крушельницьких, Кульчицьких, Одрехівських, Сілецьких, Тарнавських, Терлецьких, Чайковських, Яворських та багато ін. [ ], склали значний прошарок спочатку церковної інтелігенції, а вже з XIX ст. – й світської, ставши зачинателями в розвитку української літератури, театру, живопису, особливо на теренах Західної України, а також відомими громадсько-політичними діячами загальноукраїнського значення.

Висновки:

1. Термін «волоська колонізація» вносить суттєву плутанину в розуміння етнічного характеру переселень в Українські Карпати з півдня, а тому з метою уникнення історично-культурних непорозумінь внаслідок його вживання, цей колонізаційний рух доцільно означити як «південна колонізація» Українських Карпат.

2. Південна чи т. зв. волоська колонізація дійсно суттєво вплинула на освоєння Українських Карпат впродовж XIII–XVII століть, але включала два різних процеси: 1) неорганізований міграційний рух неосілих пастухів з Балкан й Південних Карпат, яке включало південнослов'янські, руські та протороманські компоненти (уже в межах Трансільванії саме південнослов'янський компонент серед т. зв. пастухів-волохів був кількісно превалюючим) та 2) організоване переселення з території Трансільванії і Молдови в Українські Карпати, Передкарпаття і Підкарпаття *осілого*

населення, яке у великій більшості було слов'янським, у мовно-етнічному аспекті спорідненим з українських етносом (нащадки тиверців, уличів, білих хорватів, бродників, берладників), використовувало самоназву русин, руснак. Перший колонізаційний рух (неосілих пастухів) мав вкрай обмежений поселенсько-формуючий характер, ставши джерелом поповнення уже закладених поселень. Другий колонізаційний рух (осілого населення) зумовив формування більшості поселень всіх українських етнографічних районів.

3. Виділяючи важливу роль південної колонізації в заселенні Українських Карпат, зазначимо, що вихідці з Середнього Дунаю, Трансільванії, Молдови сумарно не становили більшості переселенців в усіх гірських поселеннях, адже інші важливі потоки заселення проходили вздовж долин рік (Дністра, Стрия, Опору, Ужа, Тиси) з Прикарпаття, Підкарпаття, Волині й Поділля.

4. Співвідношення різних груп переважно руських (давньоукраїнських) переселенців, а також усталення характерних рис традиційного господарства й традиційної культури в різних природних умовах й вплинуло найбільше на формування українських карпатських етнографічних груп (*бойків, лемків, гуцулів*). Давньоукраїнський етнічний субстрат, привнесений південною колонізацією, став основою формування й етнографічної групи *гуцулів*, яка в ході тривалих і складних етнічних процесів стала складовою польського етносу.

5. Південна колонізація була одним з джерел формування галицької дрібної шляхти, яка стала важливим середовищем розгортання українського національно-культурного і політичного руху через вагомий вплив на формування духовництва, світської інтелігенції, громадсько-політичних структур. Вихідні з цього соціального стану зробили значний вклад в усі сфери соціально-культурного та політичного життя різних регіонів України, передовсім західних.

ЛІТЕРАТУРА

- ВЕРНАДСЬКИЙ Г. Начертание русской истории Спб: Лань, 2000. – 320 с.
- ВОВК Ф. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво, 1995. – 382 с.
- Волохи в Україні. // Вікіпедія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
- ГОШКО Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 332 с.
- ГОШКО Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут. – К.: Наукова думка, 1976. – 203 с.
- ГРИМИЧ М. Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. К., 2001. С. 110 – 116.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Львів, 1904. С. 196 – 198.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України (1361 – 1536) // ЗНТШ. – Львів, 1906. Т. 63
- ИНКИН В. Ф. К вопросу о происхождении и эволюции волошского института «князя» (кнеза) в галицкой деревне XV–XVIII вв. // Славяно-волошские связи (сборник статей). – Кишинев, 1978.- С. 114 – 117.

- Ісасевич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба. Історія і культура. Львів, 2008.
- Ковбильник В. Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час. – 1936.- Ч. 105. С. 6.
- Комарницький Б. То земля рідна // Електронний ресурс. Режим доступу: / <http://www.alebest.ru/>.
- Кочубинський Ф. Ф. Частные молдавские издания для русской школы (библиографические заметки) // Журнал министерства народного просвещения, 1875. Ч. CLXXIX.
- Лящук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: ІСДО, 1993. – 204 с.
- Павлюк С. П. Аграрні традиції // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 11 – 56.
- Орос О. Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. Житомир: ОП «Житомирська облдрукарня», 2008. – 238 с. Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. СПб: типография Эдуарда Праца, 1856. – 345 с.
- Семенюк С. Історія українського народу. Львів: Апріорі, 2010. – 608 с.
- Слецький Р. Традиційна архітектура // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 124 – 141.
- Середжук П., Фриз В. Чи була волоська колонізація українських Карпат? // Дзвін, 1992. - №3-4. С. 142 – 144.
- Скоцилас І. Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV ст. та утворення Молдавського князівства // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5.
- Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772 – 1914 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 217 с.
- Суляк С. Молдавская Русь / Русин, 2010. №2. С. 10 – 18.
- Тиводар М. П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. – 560 с.
- Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів, 2006. С. 52 – 124.
- Тирик Я. В. Руський путь – прадавній шлях через Карпати. Львів: Простір М, 2003. – 144 с.
- Терлецький М. Часопростір роду Драго-Сасів. Львів: Сполом, 2012. – 568 с.
- Франко І. Причинки до історії України-Русі. Руське плем'я в Заліссі / Збір. творів у 50 тт. Т 47. К.: Наукова думка, 1986. – С. 517 – 547.
- Чучка П. Прізвиська закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. – 702 с.
- Шандра Р. С. Волоське право та особливості його застосування на українських землях (XIII – XVIII ст. ст.): автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів, 2010.–16 с.
- Шандра Р. С. Історико-правові джерела дослідження волоського права на західноукраїнських землях // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2014.- Вип. 1. Том 1. – С. 38 – 41.
- DOBROWOLSKI K. Migracje woloskie na ziemiach dawnego panstwa polskiego // Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala. Wroclaw, 1962.- S. 89–121.
- KADLEC K. Valasi a valaske pravo v zemich Slavianskych a Uherskych. – Praha, 1916. – 528 s.
- REINFUSS R. Sladamj lemkow. – Warszawa, 1989. - 132 s.
- STADNICKI A. O wsiach tak zwanych woloskich na polnocnym stoku Karpat. – Lwow, 1848. – 98 s.
- PAPROCKI B. Herby gycerstwa polskiego. Krakow, 1858. – 923 s.
- JAWOR G. Osady prawa woloskiego i ich mieszkancy na Rusi Czervenej. Lublin, 2000. – 223 s.